

Husák és Kádár

A csehszlovák–magyar viszony kibékülés és konfliktus között (1968–1989)¹

1968. augusztus 20-án éjjel a Varsói Szerződés öt tagállama, a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária, Magyarország és az NDK katonai támadást indított Csehszlovákia ellen és néhány óra alatt az egész országot megszállta. Ezzel véget vetett annak a nyolc hónapos periódusnak, amit prágai tavasznak nevezünk, amikor a január elején a CSKP első titkárává választott Alexander Dubček vezetésével kísérlet történt a sztálinizmusból örökölt államszocializmus radikális megreformálására.² A katonai akciót hosszú időn keresztül készítették elő, de a parancsot csak a támadás előtti napokban adta ki a szovjet legfelsőbb vezetés. Nem volt ugyanis egyetértés a tagállamok között abban, vajon miképp értékelendők a csehszlovákiai események, és abban sem, hogy azok milyen választ követelnek meg.³

A források alapján kijelenthető, hogy a Varsói Szerződés tagállamai közül Magyarország és személyesen Kádár János képviselte leginkább a válság békés eszközökkel történő megoldását, és ezt elsősorban Csehszlovákia Kommunista Pártja feladatának tartotta. A magyar pártvezetés ezt a politikai vonalat következetesen képviselte egészen augusztus közepéig.⁴ Kádár János 1968. augusztus 17-én Révkomáromban tett még egy utolsó kísérletet arra, hogy felhívja Dubček figyelmét azokra a veszélyekre, amelyek bekövetkezhetnek, amennyiben nem állítja vissza a pártvezetés monopóliumát és nem regulázza meg a szabadjára engedett sajtót.⁵ A csehszlovák pártvezetés azonban erre már nem volt képes: bekövetkezett a megszállás, ami egy teljesen új helyzetet teremtett. Mivel a Szovjetunióknak nem sikerült egy bábkormányt hatalomra juttatni Prágában, így kényszerűen a helyén hagyták az intervenció előtti vezetést, de Csehszlovákiát valójában teljesen elszigetelték

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 E tanulmányban nem foglalkozom részletesen a prágai tavasz eseményeivel. Lásd erre: Bysrtycký, 2008; Pauer, 2004; Williams, 1997. Magyarul: Mlynař, 1987; Pithart, 1993.

3 A prágai tavasz nemzetközi összefüggéseiről óriási mennyiségű forrásanyag látott napvilágot. A legteljesebb dokumentumkiadvány cseh nyelven jelent meg: *Mezinárodní souvislosti československé krize*. 1995–2011. Lásd még oroszul: *Csehoszlovackij krizisz*. 2010; angolul: *The Prague Spring*. 1998; németül: *Prager Frühling*. 2008.

4 A magyar álláspontról lásd: Huszár, 1998; Békés, 2008; Mitrovits, 2012.

5 MNL OL, XIX-J-1-u 1945–1989. Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok, Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes hagyatéka, 16. doboz, csehszlovák események, 1968. Szt. – Erdélyi Károly kézírásos jegyzetei, 1–72., illetve ÚSD, sb. KV CSFR, D31. 1–10.

a többi VSZ-tagállamtól. Kádár és Dubček sem találkozhatott többé. Ez a helyzet rendkívüli módon korlátozta mind a csehszlovák belügyek megoldását, mind a magyar reformpolitikát és külpolitikát. Éppen ezért a magyar pártvezetés amellelt döntött, hogy offenzívát indít a Varsói Szerződésen belül a kármentés érdekében.

Kádár álláspontja a Csehszlovákia elleni katonai intervenció után

Az MSZMP legfelsőbb vezetése és személyesen Kádár János viszonyát mind a prágai tavaszhoz, mind az azt követő normalizációs időszakhoz a még 1956–1957 fordulóján kialakított külpolitikai stratégia határozta meg. *„Külpolitikánk sarkalatos és alapvető tétele, hogy mi a Szovjetunióval, az első szocialista országgal, a Szovjetunió Kommunista Pártjával haladunk”*, fogalmazta meg Kádár János fő tézisét a budapesti harisnyagyárban nem sokkal a Csehszlovákia ellen végrehajtott katonai intervenció után 1968. október 24-én.⁶ Majd hozzátette, hogy ez akkor is így van, ha „a szocialista országok között is különbözőek, sokszor ellentétesek, szembenállók a vélemények”. E tétel mindvégig sarkalatos pontja volt a kádári külpolitikának (ez volt az 1956. november 2–3-án Moszkvában kötött „alku” egyik pillére: Magyarország a Szovjetunió külpolitikájának szilárd támasza lesz a jövőben, cserébe Kádár befejezheti a desztalinizációs folyamatot, és bizonyos reformok bevezetésére is „engedélyt” kapott a lakosság szükségleteinek kielégítése, az életszínvonal emelése érdekében), így a csehszlovákiai eseményeket is ebből a szempontból kell értelmezni. Vagyis a CSKP Alexander Dubček vezetésével bármilyen szimpatikus és Budapest számára hasznos politikát folytathatott, ha ez az irányvonal szembe került Moszkvával, akkor Kádárnak a szovjetek mellé kellett állnia még abban az esetben is, ha azok radikális lépéseivel nem is értett teljes mértékben egyet. Kádár személyes politikai meggyőződése is az volt, hogy a Szovjetunióval egy szocialista ország nem mehet szembe, másrészt reálisan látta, hogy a Varsói Szerződés többi tagállama nélküle is végrehajtsa a katonai akciót: ha kimarad, egyedül marad, ami káros a magyar belpolitikára, és elveszti a lehetőségét a kármentésre.⁷

Ezt a kármentést már a katonai akciót követő napokban megkezdte a magyar politikai vezetés. 1968. augusztus 24-én, amikor Moszkvában tanácskozott a lengyel, a szovjet, a magyar, a bolgár és a keletnémet pártvezetés a katonai intervenció utáni teendőkről, Kádár János, Fock Jenő és Komócsin Zoltán feljegyzésben fordult Leonyid Breznyevhez. A magyar vezetők rendkívül reálisan értékelték a

6 Kádár János beszéde a kül- és belpolitika időszerű kérdéseiről. In: *Népszabadság*, 1968. október 25. 1–4.

7 A prágai tavasz reformmozgalmával alapvetően szimpatizált Kádár. Úgy látta, hogy a csehszlovák folyamatok párhuzamba állíthatók a magyar elképzelésekkel, azok erősíthetik egymást. A magyar gazdasági reform kiteljesítése érdekében szükség lett volna a KGST-n belül hasonló gondolkodású pártvezetésekre. A prágai tavasz azonban egészen más irányt vett, mint amit a magyar pártvezetés remélt, egyes lépések Kádár szemében a szocializmus feladását jelentették. A legnagyobb probléma azonban az volt, hogy Dubček miközben elvárta a nemzetközi fórumokon Kádár támogatását – amit egyébként meg is kapott –, cserébe semmit nem ajánlott fel Kádárnak. A dokumentumokból nem világos, hogy Kádárnak egy ponton túl miért lett volna érdeke Dubček mellett maradnia a Szovjetunióval szemben. Lásd erről: Mitrovits, 2012. 125–146.

helyzetet, és megpróbáltak valamiféle kompromisszumos megoldási javaslatot előterjeszteni: „Nincs megfogható jogalapunk, az anonim csehszlovák nyilatkozat nem pótolhatja a baloldal beígért nyílt fellépését. A jelenlegi helyzetet jellemzi, hogy nincs hatalom, mert új hatalmi központ nem létesült, a régi pedig meg van bénulva és működésképtelen. [...] Fennáll és fokozódik hadseregeink és a csehszlovák tömegek közötti erőszakos összeütközések, a nagymértékű vérontás veszélye.” A kialakult súlyos helyzetből három lehetséges kiutat vázolt fel a magyar delegáció: 1. Egy „baloldali, progresszív pártvezetés és kormány” létesítését irreálisnak minősítették. 2. A számunkra leginkább elfogadható forgatókönyvnek azt tartották, hogy ha „Svobodával, a régi Elnökséggel, a jogilag létező kormánnyal” kompromisszumot kötnek. Ha mindez nem sikerül, akkor a legrosszabb verzió 3. „az ország teljes katonai megszállása, a katonai közigazgatás teljes bevezetése, a csehszlovák politikai szervek és hatóságok nélkül”. A feljegyzésben azt is hangsúlyozza a magyar vezetés, hogy „ez nemkívánatos és minden lehetőséget meg kell tenni, hogy elkerüljük”.⁸ A Svobodával, a régi Elnökséggel és a jogilag létező kormánnyal való kompromisszum alapjának a bratislavai és az ágcsernyői megállapodásokat kell tekinteni, cserébe meg kell kezdeni az idegen csapatok kivonását – áll Kádárék javaslatában.

Összességében az MSZMP PB és személyesen Kádár János is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a csehszlovák ügyben minden pártnak felül kellene vizsgálnia az eddig folytatott politikáját, és valamennyi önkritikát gyakorolhatna. Amennyiben a katonai beavatkozás előtti néhány hónap, illetve az azt követően folytatott gyakorlatot viszik tovább, nem lehet a csehszlovák válságot megoldani. Mivel Kádárt több okból kifolyólag nyomasztotta a katonai akció – nem oldódott meg a csehszlovák belpolitikai válság, a magyar társadalom többsége elutasította a fellépést, a számítások ellenére veszélybe került a magyar reformok kibontakozása, a nemzetközi elszigeteltség megnövekedése miatt veszélybe került a nyugati nyitás politikája –, megpróbált reális, középtávú megoldási javaslatokat tenni.

1968. szeptember 13-án az MSZMP Politikai Bizottsága alaposan megtárgyalta a csehszlovákiai eseményeket és határozott arról, hogy következtetéseit levél formájában közli a többi párt vezetőivel is (név szerint Władysław Gomułka-val, Todor Zsivkova-val, Leonyid Brezsnyevvel és Walter Ulbrichttal).⁹ Az ülésen elfogadott határozatban úgy foglalt állást a Politikai Bizottság, hogy „időt kell adni a csehszlovák párt- és állami vezetésnek, hogy a megegyezés végrehajtásához szükséges politikai feltételeket megteremtse”. Vagyis semmit nem kell siettetni, a katonai bevonulás ellenére a csehszlovák vezetőknek kell megoldani a belpolitikai válságot. A PB sem az ülésen lezajlott vitában, sem a határozatban nem foglalt állást név szerint senki mellett, senkit nem emeltek ki Svobodán kívül.

8 MNL OL, M-KS 288. f. 47. cs. 744. ó. e. 184–186.

9 A PB-ülésre azért került sor, hogy az egy nappal korábban (szeptember 12.) Legnicában megtartott katonai konzultáció tükrében az MSZMP vezetése kialakítsa álláspontját. Legnicában a honvédelmi miniszterek, így magyar részről Czinege Lajos vett részt. Czinege javasolta a lengyel és a magyar csapatok kivonását Csehszlovákia területéről. Álláspontja szerint a szovjet csapatok egy megköthető szovjet–csehszlovák szerződés értelmében maradhatnak az országban.

Az ülés másnapján Kádár János elküldte levelét az említett négy párt vezetőjéhez, amelyben a korábbiaknál még konkrétabban foglalta össze a tennivalókat.¹⁰ Itt már név szerint kiemeli a Ludvík Svoboda, Oldřich Černík, Gustáv Husák triumvirátust, azokat, akik „a moszkvai megállapodások megvalósításáért küzdenek”, de jelzi, hogy tevékenységük számos ellentmondással terhelt, nem lépnek fel önálló „baloldali erőként”. A nyílt fellépésük elmaradt, ami rendkívül problematikus, hiszen „csapataink bevonulására vonatkozó elhatározásunk alapja az ő, hozzánk továbbított kérésük volt”.¹¹ Kádár elsőrendű feladatnak jelölte meg a csehszlovák belpolitikai élet politikai differenciálódásának (polarizálódás) elősegítését, „a szocializmushoz hű erők önálló harcának kibontakoztatását”. Ugyanakkor nem ítélte el a prágai tavasz egész időszakát, szerinte az 1968. januári és májusi plénumok „helyes állásfoglalásait” támogatni kell.

Végül a magyar vezetés nagy örömmel fogadta a hírt, hogy végre sor kerül a várva várt csehszlovák–szovjet tárgyalásokra, ahol megegyezés születik a „szovjet csapatok ideiglenes tartózkodásáról Csehszlovákiában”. Kádár János a betegszabadságát megszakítva szeptember 27-én Moszkvába, a szocialista országok párt- és kormányküldöttségének tanácskozására utazott, ahol végül elfogadták azt a forgatókönyvet, hogy 5-6 szovjet hadosztály marad Csehszlovákiában, a többi még a tél beállta előtt kivonják.¹² Kádár a saját politikáját látta igazolódni, hiszen a tanácskozás, valamint az a tény, hogy hamarosan aláírnak egy csehszlovák–szovjet megállapodást a szovjet csapatok csehszlovákiai állomásozásáról – egyébként az 1957-es magyar–szovjet szerződés mintájára –, a magyar pártvezetés egy hónapos vágya volt. Ráadásul mindez szovjet kezdeményezésre történt anélkül, hogy előtte kikényszerítettek volna Prágában bármilyen személycserét. Sőt inkább ezzel a szerződéssel akarták Dubčeket sarokba szorítani és az úgynevezett „jobboldali, ellenforradalmi” erők előtt lejáratni.

Breznyev egyértelműen Dubčeket tette felelőssé, hogy a moszkvai megállapodások nem teljesülnek az elvárt mértékben, valamint azért, hogy a katonai bevonulásnak nincs kézzelfogható politikai eredménye. Kádár viszont ezen a tanácskozáson is kiállt azon javaslata mellett, hogy ne személyi, hanem elvi politikát folytassanak a csehszlovákokkal kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy még az egyes emberek „nem futották be a pályájukat”, másrészt mindig ellenkező hatást értek el azzal, ha konkrétan beleszóltak személyi dolgokba: „Akit bíraltunk – népszerű lett, akit dicsértünk – elszigetelődött.”¹³ Kádár tehát nem állt ki sem Husák, sem

10 MNL OL, M-KS 288. f. 9/1968/9. ó. e. Magyarul közli: Huszár, 2002. 343–348.

11 Megjegyzendő, hogy a magyar forrásokból az derül ki, hogy Kádár nem látott soha úgynevezett behívólevelet, ami a csehszlovák vezetők részéről érkezett volna. Ezt többször szóvá is tette a szovjeteknek, többek között az itt idézett levélben is.

12 Erről 1968. október 1-jén számolt be a magyar küldöttség a PB tagjai előtt. MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 473. ó. e.

13 Uo.

Dubček, sem Lubomír Štrougal mellett.¹⁴ A tanácskozást a magyar delegáció sikernek tekintette, különösen azért is, mert Brezsnyev – egyedüli vezetőként – reagált Kádár szeptember 14-i levelére is. A szovjet vezető ezzel kapcsolatban közölte, hogy „nincs észrevételük, ellenvetésük, mert a levél gondolatai és az SZKP elképzelései között nincs ellentmondás”. A tárgyalásoknak és a magyar szándékoknak megfelelően 1968. október 30-ig a magyar hadsereget (8. zalaegerszegi gépkocsizó lövészadosztály) kivonták Csehszlovákiából, ezzel lezárult egy korszak a magyar-csehszlovák kapcsolatokban is.

1968. december 6–7-én Kádár fogadta Jurij Andropovot. A kötetlen megbeszélésen elsősorban a csehszlovák események konzekvenciáiról, illetve a további tennivalókról esett szó. Andropov szerint a CSKP KB novemberi plénumának „nagy pozitívuma, hogy a vezetésben lévő egészséges erők (Vasil Biľak, Alois Indra) megértették: a jobboldal (Dubček, Josef Smrkovský és Dušan Slavík) ellen egyesülniük kell a realistákkal (Svobodával, Černíkkal, Husákkal és Štrougalgal)”. Kádár más megközelítést alkalmazott, ahogy korábban is. Nem személyi, hanem elvi kérdésként tekintett a problémára: *„Csehszlovákiában nem képzelhető el egészséges kibontakozás két dolog nélkül: egyrészt a hibákat ki kell javítani, másrészt belül kell lennie olyan csehszlovák erőknek, amelyek ezt a harcot vezetik, s akiket mi támogatunk.”*¹⁵

Kádár szerepe Husák első titkárrá választásában

Mint szó volt róla, Kádár és a magyar vezetés elvi és nem személyi kérdésként kezelte a csehszlovák válságot. Az MSZMP Politikai Bizottságának ülésein soha nem került szóba, hogy a magyar vezetők kit látnának szívesen a CSKP élén. Még a szovjet vezetők által felvetett nevekre (főleg Štrougal és Husák) sem reagált Kádár egyszer sem. Ez a magatartás egyrészt valóban abból adódott, hogy Kádár szerint mindegy volt, ki vezeti a CSKP-t, ha az illető politikailag elvhű, következetes és határozott, a szocializmus érdekeit képviseli. Dubček meggyőzése érdekében még az is felmerült, hogy Kádár nemhivatalosan találkozik vele, de az ötletet viszonylag gyorsan elvetették, hiszen ezzel legitimálták volna Dubčeket, akit a „jobboldali erők” – ha nem is valódi, de szimbolikus – vezetőjének tekintettek. Másfelől a meggyőzés sikerében sem bíztak túlságosan a szovjetek. Így az 1968. augusztus 21-i intervenció utáni első legfelsőbb szintű kétoldalú találkozót végül nem a két párt első titkára, hanem a két ország miniszterelnöke, Fock Jenő és Oldřich Černík között tervezték

14 A magyar források szerint a szovjetek Štrougalt tartották a legalkalmasabbnak a CSKP KB első titkára posztjára. Kádár egyébként azt javasolta, hogy ne Dubček írja alá a csehszlovák-szovjet szerződést, hiszen hosszú távon nem tesz jót az ügynek, ha egy lejáratódott személy kézjegyére szerepel az okmányon. Példaként említette, hogy a hasonló magyar-szovjet szerződést is a külügyminiszterek és a honvédelmi miniszterek jegyezték. Az 1957. május 27-én, Budapesten aláírt egyezményt a szovjet fél részéről Andrej Gromiko külügyminiszter és Grigorij Zsukov honvédelmi miniszter, magyar részről Horváth Imre külügyminiszter és Révész Géza honvédelmi miniszter látták el kézjegyükkal. A magyar-szovjet egyezmény szövege: *Népszabadság*, 1957. május 29. 1–2.

15 MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 479. ó. e. 115–134.

lebonyolítani 1969. április 10–13. között. A felemás „csúcstalálkozót” végül a március 28–29-i csehszlovák események miatt a magyar fél lemondta.¹⁶

1969. március végén Stockholmban rendezték a jégkorong-világbajnokságot, ahol a csehszlovák válogatottnak kis túlzással két mérkőzésből állt a torna: kétszer játszott ugyanis a szovjet válogottal, és március 21-én 2:0, március 28-án 4:3 arányban le is győzte a világ akkori legjobbjait. A csehszlovákok számára ezek a győzelmek a nemzeti ellenállás részeivé váltak. A második győzelem után – ami ellenére egyébként a körbeverések miatt a szovjetek nyerték meg az aranyérmeket – Csehszlovákiában több helyen szovjetellenes zavargásokra került sor. Megtámadták a hivatalos szovjet képviselőket Prágában, Pozsonyban, Olomoucban és más városokban, szétzúzták a prágai Aeroflot irodát, Hradec Královében megrongálták a szovjet felszabadítási emlékművet, szovjetellenes tüntetések és erőszakos megmozdulások zajlottak mindenfelé az országban. Ústí nad Labemben megtámadták a szovjet katonai helyőrséget is.

A szovjet vezetők szerint a csehszlovák vezetés és a hatóságok nem léptek fel kellőképpen az eseményekkel szemben, felháborodásuk nyomatékosítására levélben tiltakoztak a CSKP KB első titkáránál és a miniszterelnöknél. A szovjetek szerint a *„jégkorongmérkőzés csak ürügyül szolgált ahhoz a széles ellenforradalmi tüntetéshez, amely az országban lévő helyzet normalizálására irányuló erőfeszítések ellen bontakozott ki”*.¹⁷ Valójában a szovjetek számára szolgáltak az események ürügyként, hogy kikényszerítsék a régen várt vezetőváltást a CSKP élén. Az SZKP ezúttal nagyon határozottan lépett fel és nyíltan megfenyegette a csehszlovák vezetést: *„Az SZKP KB és a szovjet kormány szükségesnek véli hivatalosan figyelmeztetni arra, hogy újabb szovjetellenes akciók, szocialistaellenes provokációk és katonai alakulatok elleni támadások esetén a szovjet fél kénytelen lesz hathatós intézkedéseket foganatosítani. Fenntartjuk magunknak azt a jogot, hogy meghatározzuk ezen intézkedések jellegét attól függően, milyen konkrét lépéseket tesz a csehszlovák vezetés a maga részéről az ellenséges, szocialistaellenes erők kirohanásainak megelőzésére és megállítására.”*¹⁸

Március 31-én Koszigin szovjet miniszterelnök tájékoztatta a magyar vezetést a csehszlovák zavargásokkal kapcsolatos szovjet álláspontról, majd ennek ismeretében az MSZMP KB Titkársága döntött arról, hogy az SZKP-hoz hasonlóan a magyar párt is levelet küld a CSKP KB-nak. A magyar vezetés az SZKP által elküldött kemény hangú levélhez csatlakozván hasonló tartalmú, bár jóval visszafogottabb levelet küldött Prágába. *„Most a szocializmus csehszlovákiai vívmányainak sorsa és közös, nemzetközi érdekeink miatti mély aggodalom érzésétől eltelve fordulunk Önökhöz ezen emlékeztetővel. [...] Még fokozták aggodalmunkat azok a Prágában és Csehszlovákia-szerte március 28–29-én – jégkorongmérkőzés ürügyén – kirobbantott, a Szovjetunió és valójában más szövetséges szocialista országok el-*

16 Az MSZMP PB 1969. április 9-én döntött úgy, hogy a találkozót későbbi időpontban kell megtartani. MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 487. ó. e.

17 A szovjetek elküldték a levelet Kádárnak is, és arra kérték, hogy ő is fogalmazzon meg hasonlót a CSKP KB vezetésének. MNL OL, M-KS 288. f. 32/1969/2. ó. e.

18 Uo.

len is irányuló vad, nacionalista, ellenforradalmi kilengések. Ezeket a jelenségeket és fellépéseket mi, a magunk részéről a leghatározottabban elítéljük.” A magyar vezetés felhívta a CSKP figyelmét, hogy a megnyilvánulásaik nem megfelelőek, az ellentmondásos nyilatkozataik „semmilyen visszatarató erővel nem bírnak, ellenkezőleg, akarva-akaratlanul inkább bátorítják a szocialistaellenes erőket”.¹⁹

A nyomásgyakorlás elérte célját, a CSKP KB április 17-i plenáris ülésén felmentették Alexander Dubčeket, és Gustáv Husákot választották meg első titkárnak. 1969. május 6-án az MSZMP Politikai Bizottsága módosította az április 9-i döntését, és meghívót küldött az új csehszlovák vezetés részére. Így került sor Kádár és Husák első találkozására 1969. május 15–16-án, Budapesten.

A magyar tapasztalatok és a normalizáció

A CSKP KB 1969. május 29-i plénumán elfogadott határozatok végül kimondták, hogy 1968. január óta a fő veszélyt a jobboldali, szovjetellenes erők, a párton belül a jobboldali opportunisták képezték. Ez vált a normalizációs korszak alapdogmájává, ez tükröződik az 1970 decemberében elfogadott, „A CSKP XIII. kongresszusa után a párton és a társadalomban kialakult válság tanulságai” című terjedelmes dokumentumban is.²⁰ Kádár „kívánsága” részben teljesült: végbement a csehszlovák politika differenciálódása (a polarizáció), a várva várt „baloldal” végre keményen fellépett, kézbe vette a párt irányítását és leszámolt az úgynevezett „jobboldali, revizionista, ellenforradalmi” személyekkel. Kérdés, vajon ez a folyamat és a CSKP új vezetése által folytatott politika mélyebb ideológiai és gyakorlati tartalma milyen mértékben állt összhangban a kádári politikával. Természetesen Kádár és a magyar vezetés tisztában volt vele, hogy a csehszlovákoknak a rendteremtés során nem az 1968-as magyar gyakorlatot kell követni, hanem inkább az 1957-est, de ennek ellenére a túlzott konzervativizmus nem állt érdekében Kádárnak. Azért sem, mert az 1968-as év dubčeki programja, ha fokozatosan és szigorúan ellenőrzött feltételek mellett kibontakozott volna, új lendületet adhatott volna a magyarországi mérsékeltebb reformoknak.²¹ Kádár éppen ezért hangoztatta folyamatosan, hogy nem lehet visszatérni az 1968 januárja előtti állapotokhoz. Ez rendkívül ellentmondásos álláspont volt részéről: egyszerre szerette volna, ha a CSKP „baloldala” kemény kézzel „rendet tesz”, és valamilyen módon megtörténik a szembenézés a múlt hibáival, illetve ha mérsékeltebb formában is, de folytatódik a reform. Ez volt Kádár saját, bevált receptje: az 1956-os forradalom leverése után Magyarországon Kádár előbb rendet teremtett úgy, hogy a sztálinizmust sem engedte tovább érvényesülni, majd fokozatosan, „szövetségi politikával”, meggyőzéssel és reformokkal megvalósította a forradalom számos célkitűzését.²²

19 MNL OL, M-KS 288. f. 32/1969/2. ő. e.

20 Magyarul lásd: A CSKP 13. kongresszusa. 1974.

21 Tőkés, 1998. 63.

22 Lásd erről: Földes, 2012. 192–214.

Kádár 1969 folyamán négyszer folytatott kétoldalú tanácskozást Gustáv Husákkal és a CSKP új vezetésével. Az első találkozóra közvetlenül Husák megválasztása után, május 15–16-án, Budapesten került sor. A második tárgyalás 1969. július 30-án szintén a magyar fővárosban zajlott le, amikor Gustáv Husák Bulgáriából hazatérőben Budapesten megszakította utazását és találkozott Kádár Jánossal, Biszku Bélával, Aczél Györggyel és Perjesi Lászlóval. A harmadik e sorba illeszthető konzultációra Kelet-Berlinben került sor. 1969. október 5–6-án, a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) kongresszusa alatt Gustáv Husák és Vasil Bilák külön megbeszéléseket folytatott Kádár Jánossal és Fock Jenővel. Végül 1969. december 16–17-én Kádár János látogatott el Prágába, ahol Husákkal kölcsönösen tájékoztatták egymást országaik belső helyzetéről, áttekintették a magyar–csehszlovák kapcsolatokat, s informálták egymást nemzetközi kérdésekről is.

A májusi találkozó a kezdődő normalizáció szempontjából fontos volt mind Husák, mind Kádár számára. A csehszlovák vezető tanácsokat kért az 56-os tapasztalatokkal rendelkező Kádártól, utóbbi pedig úgy fogta fel, hogy tanácsaival talán alakítani tudja a csehszlovák belpolitikai válság megoldását úgy, hogy az a legkevesebb kárral járjon a magyar reformok szempontjából. A CSKP ekkor még nem dolgozta ki a prágai tavasszal kapcsolatos téziseit, így Husák meglehetősen szűkszavú „értékelést” adott: *„Novotný és környezete hibáiból, a szubjektivizmusból adódóan, 1968 elejére politikai válság keletkezett Csehszlovákiában. Dubčekék 1968–1969. évi tevékenysége még jobban elmélyítette ezt a krízist.”*²³ Persze Kádár alaposan ismerte a csehszlovák eseményeket, de ez a semmitmondó husáki értékelés szembetűnő volt. Ugyanakkor számos kérdést is megfogalmazott a CSKP első titkára a tennivalókkal kapcsolatban, azaz konkrét tanácsokat kért a magyar pártvezetőtől: mi legyen a Novotný-éra kompromittálódott személyeivel, akik Dubček bukásában most a saját politikájuk igazolását látják; milyen mély legyen a párttagság felülvizsgálata; hogyan lehet értékelni az öt ország katonai beavatkozását, amely azt a benyomást erősítette, hogy a CSKP képtelen saját ügyei megoldására; mit mondjanak a szovjet csapatok csehszlovákiai tartózkodásáról; végül miről tárgyalt 1968. augusztus 17-én Kádár Dubčekkel?²⁴

Kádár válaszában összehasonlította az 1956-os lengyel, magyar és az 1968-as csehszlovák eseményeket. A három esemény közös vonását abban ragadta meg, hogy mind a három országban a személyi kultusz és a szubjektivizmus eredményeként meggyengült a proletariátus diktatúrája. Ebben a helyzetben a burzsoázia kísérletet tett a hatalom megragadására: *„Magyarországon mi végigjártottuk a drámának mind a tíz felvonását, az események eljutottak a végkifejlődésig, a nyílt*

23 MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 490. ő. e.

24 1969–1970 folyamán a csehszlovák sajtó irányítói is többször jártak Budapesten, hogy a magyar eljárásokat tanulmányozzák, és élénken érdeklődtek az 1956-os magyar események utáni tapasztalatok iránt. 1970-ben, amikor a csehszlovák sajtó irányítói a keményebb rendszabályozás mellett döntöttek, a magyar fél önmérsékletre intette őket. Prága azonban a sajtóval kapcsolatban sem fogadta meg a tanácsokat. Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy míg Csehszlovákiában 1968–1972 között mintegy 1900 újságíróról vált meg a párt (ez szövetségi szinten 40 százalékos, csak Szlovákiát tekintve körülbelül 27 százalékos arányt jelentett), addig Magyarországon 1956 után nagyjából ezer újságírórt zártak ki a pártból, ami kicsivel a szlovák szint felett volt. Lásd Takács, 2008. 69–80.

fegyveres osztály-összeütközésig. Csehszlovákiában csak kilenc felvonást játszottak le, de előre megmondhatjuk, mi lett volna a tizedik felvonás tartalma.” A kádári válság-értelmezés a következőképpen hangzott: „Maga a válság rendszerint azért áll elő, mert a személyi kultusz, vagy a szubjektivizmus hibáiból következően ellentét keletkezik a kommunisták által hirdetett eszmék és a valóság között. Ebben a szituációban eszmei zűrzavar keletkezik, a kommunisták demoralizálódnak, a széles néptömegek elvesztik az orientációt, s szabad kezet kap az osztályellenség.” Pontosan ezért szükséges, hogy a párt vezetése szilárdan képviselje a marxista-leninista elveket, a Központi Bizottságnak világos, egységes platformja legyen, ha ez nincs meg, akkor felbátorodik az osztályellenség és kísérletet tesz a hatalom megragadására.²⁵ Kádár a Magyarországon bevált „kétfrontos harcot” javasolta Husáknak: „A május 29-i KB-ülésem olyan messzire menjenek el a jobboldaliakra mért csapásban, amennyire az erők megfeszítéséből telik”, ugyanakkor „helyre kell állítani a lenini normákat”, ami azt is jelentette, hogy a kollektív vezetést érvényre kell juttatni. A pártból történő tömeges kizárást nem tartotta reálisnak az MSZMP első titkára, a Novotny-éra embereivel kapcsolatosan pedig azt javasolta, hogy minden egyes esetben a „párt elvi platformjához való viszonyt kell tekinteni”, vagyis aki elfogadja a normalizáció elvi alapjait, annak felmentést lehet adni a korábbi hibái ellenére is. Az ifjúság, az értelmiség és a szakszervezetek ügyében Kádár szerint később lehet előrelépni, első feladat a párt vezető szerepének a teljes körű biztosítása. Ez volt a kádári normalizáció tapasztalata.

A CSKP KB május 29–30-i plénuma olyan határozatokat fogadott el, amelyekkel Kádár elégedett lehetett. A plénum megállapította, hogy az 1968 januárjában elfogadott politikai vonal megváltoztatására nincs szükség, de fordulatot kell végrehajtani annak megvalósításában.²⁶ Mindez egyszerre jelentette a Novotny-időszaktól és a dubčeki politikától való burkolt elhatárolódást, de önmagában még nem jelölt ki semmilyen utat a jövőre nézve. Az a tény, hogy a határozat az 1966-ban megtartott XIII. kongresszusra mint kiindulási pontra hivatkozott, jó jel lehetett volna a gazdasági reformok mérsékeltebb formában történő folytatása szempontjából, de a szöveg és a beszámolók többségéből világossá vált, hogy a CSKP nem a gazdasági reform, hanem éppen ellenkezőleg a szigorúbb tervutasításos gazdaságirányításhoz való visszatérést tűzte ki célul.

A CSKP vezetése – csakúgy, mint a prágai tavasz idején – a normalizáció első szakaszában is olyan partnerként és szövetségesként tekintett Magyarországra, az MSZMP-re, amely tapasztalatait hasznosíthatja és segítségét elfogadja. 1970 decemberében az MSZMP X. kongresszusa idején több olyan hosszadalmas cikk is megjelent a cseh és a szlovák pártsajtóban, ami a két ország és a két párt hasonló tapasztalatait vetette össze. Elsősorban a *Rudé Právo* és a szlovák *Pravda* közölt olyan publicisztikákat, amelyek bizonyos párhuzamot vontak az 1956-os magyar és az 1968-os csehszlovák események között, elemezték az MSZMP 1956 óta foly-

25 Kádár egyébként ezt az eszmeifuttatását számos alkalommal előadta Dubčeknek is 1968 folyamán éppen azért, hogy figyelmeztesse a várható végkifejletre.

26 A KB-plénumon elfogadott határozatok kimondták, hogy január óta a fő veszélyt a jobboldali, szovjetellenes erők, a párton belül a jobboldali opportunisták erők képezték.

tatott politikáját, annak kimagasló eredményeit, és nem egy esetben kifejezésre juttatták, hogy van mit és érdemes tanulni a magyar kommunistáktól. A *Rudé Právo* kongresszusi beharangozójában egyenesen azt írják: „*Számunkra [...] a magyar kommunisták tapasztalatai figyelemre méltóak és tanulságosak. [...] Magyarországon 1956-ban, Csehszlovákiában pedig 1968-ban veszélyben forogtak a szocializmus vívmányai, a munkásosztály hatalma. Nem kívánunk mechanikus párhuzamot vonni, de megéri felfigyelni arra, milyen helyzetet, milyen problémákat kellett megoldaniuk és milyen harcot kellett vívniuk a magyar kommunistáknak az ellenforradalom leverése után a konszolidáción keresztül egész napjainkig.*”²⁷ A pozsonyi magyar főkonzul beszámolójában azt is megjegyzi, hogy „nem egészen nyíltan, de észrevehető szándékkal tesznek egyes lapok említést az MSZMP politikájának kétfrontos harcáról” (mivel nem kevesen szeretnék azt látni a CSKP politikájában is).²⁸

Az MSZMP X. kongresszusával egy időben fogadta el a CSKP KB „*A CSKP XIII. kongresszusa után a pártban és a társadalomban kialakult válság tanulságai*” című dokumentumot, ami a csehszlovák normalizációs időszak legitimációs alapjává vált egészen 1989-ig, a rendszer bukásáig. A dokumentumot a KB nem vitatta meg, a plénum előtt Husák a szovjet vezetéssel egyeztetett, a KB-tagok között csupán szétoztották azt. Annak ellenére, hogy Husák személyesen többször beszélt Kádárral, illetve hogy a csehszlovák sajtó gyakran hivatkozott a magyar tapasztalatokra, e dokumentum nem a magyar gyakorlatot követte. Összehasonlítva az MSZMP KB 1956. december 5-i ülésén elfogadott, hasonló céllal született magyar dokumentummal, számos különbséget fedezhetünk fel. A CSKP vezetése nem lépett az úgynevezett „kétfrontos harc” útjára, azaz nem lépett fel egyszerre a régi konzervatívok (sztálinisták) és a revizionisták (Dubčekék) ellen azonos erővel. A pártot „kiemelték”, felmagasztalták, a kialakult válságot nem a párt tévedéseinek, hanem „szubjektív” hibák eredményeként állították be. Maga a CSKP története e dokumentumban tiszta, Novotný „szubjektív” hibái miatt és az úgynevezett „jobboldaliak” (ez egy rendkívül széles kör, a marxistáktól a valóban liberálisokig mindenkinek számított, aki aktivizálta magát a prágai tavasz idején) előretörése miatt alakult ki a válság, Dubček első titkárrá választását pedig kompromisszumként írták le. A válság ellenforradalommá válása egyértelműen Dubček hibája, aki „*a fejlődés irányát már az első perctől kezdve az ösztönösségre hagyta, s ezzel lehetővé tette a jobboldal szervezett fellépését*”. A dokumentum természetesen érvényteleníti az 1968-as akcióprogramot és a XIV. rendkívüli (vysočanyi) kongresszust, elítéli a 2000 szó című manifesztumot, amely szerinte nyíltan a szocialista rendszer megdöntésére szólított fel. Amikor a párt vezetése és a legfontosabb állami funkciók már a „jobboldal” kezébe kerültek, akkor a cionista és imperialista erők is támadásba

27 Lásd: *Pravda*, 1970. november 2. és 3. (Miloš Marko cikkei), *Rudé Právo*, 1970. november 19. és 21. (Pavol Cipka cikkei). A kongresszust nemcsak a központi, hanem a vidéki lapok is figyelemmel kísérték, gyakran képekkel illusztrálva hosszabb-rövidebb cikkeket közöltek róla. A legtöbb újság részletesen ismertette az MSZMP KB beszámolóját, részleteket közöltek Biszku Béla, Komócsin Zoltán, Gáspár Sándor, Fock Jenő és Kádár János beszédeiből. A *Rudé Právo* 1970. november 27-i száma „Ideológiai kérdések a magyar kommunisták kongresszusán” címmel külön cikket szentelt a kérdésnek.

28 MNL OL, M-KS 288. f. 32/1970/90. ő. e. 295.

lendültek Csehszlovákia ellen. A dokumentum gyakorlatilag minden szerepet vállalt csehszlovák politikust elítélt, aki vezető funkcióban vagy véleményformálóként jelent meg 1968 januárja és augusztusa között, kivéve a normalizáció három legfontosabb alakját, Bifákot, Husákot és Svobodát.

Az 1956 végén született MSZMP KB-határozattal szemben, amely a forradalom okait volt hivatott értékelni, a CSKP tézisei egyáltalán nem foglalkoznak a sztálinizmussal, a törvénysértő perekkel, sőt Klement Gottwald politikai teljesítményét még ki is emeli az írás. Kádár 1956 decemberében a válság okai között az első helyre tette a Rákosi Mátyás és Gerő Ernő vezette „klikket”, amely *„a párt- és állami életben, valamint a gazdasági élet irányításában szektás és dogmatikus politikát, ellentmondást nem tűrő, parancsolgató és bürokratikus vezetési módszereket honosított meg. Káros módszereik rendkívül súlyos hibákhoz és bűnökhöz vezettek párt- és állami életünkben egyaránt. Akadályozták a párt- és társadalmi élet demokratizmusának kiszélesítését, durván megsértették a szocialista törvényességet.”*²⁹ Csúpan a második helyre helyezte Nagy Imre „áruló magatartását”: *„a pártellenzék e csoportjának tevékenysége pozitívnak tekinthető mindaddig, amíg harcuk – az egész pártellenzékkel együtt – a Rákosi–Gerő-klikk politikája ellen irányult. [...] Nagy Imre és társai a revizionista, burzsoá nacionalista nézetektől törvényszerűen jutottak el a legreakciósabb, imperialista erőkkel való szövetséghez, a munkáshatalom, a népi demokratikus rendszer, a dolgozó magyar nép és a szocialista haza elárulásáig.”* A harmadik és negyedik tényezőként pedig a párton kívüli ellenségek megjelenése, vagyis a Horthy-rendszer restaurációjára törekvők tábora és az amerikai imperializmus támadása szerepelt.

Kádár ezeket a téziseket gyakorlatilag 1989-ig következetesen képviselte (kisebb változás történt, amikor a Nagy Imre-per idején főképpen a második pontot hangsúlyozták). Ez volt a kétfrontos harc, majd a szövetségi politika (aki nincs ellenünk, az velünk van), a mezőgazdaság viszonylag erőszakmentes kollektivizálása, majd a gazdaságirányítási reformok origója: egyenlő távolságot kell tartani a sztálinistáktól és a revizionistáktól is. Husák nem ezt az utat választotta, a CSKP által elfogadott „tanulások”-dokumentum nem vetett számot a múlttal, egyetlen szót sem szólt a cseh és szlovák társadalmat izgató rehabilitációs kérdésekről vagy a sztálinista kultúrpolitika hatásáról. Érdeemes ezt azért is hangsúlyozni, mert Husák maga is „Gottwald börtönében” ült 1954 és 1960 között,³⁰ és csak 1963-ban rehabilitálták. Személyes oka éppenséggel lett volna a desztalinizációs folyamat felélesztésére, de ellenkezőleg történt, még arra is vigyáztak, hogy utalás se történjen a sztálinista perekre és a rehabilitáció problematikájára. 1970-re tehát a csehszlovák és a magyar belpolitika jelentős aszinkronba került egymással. Azt a legitimációs politikát, amit a Husák vezette Elnökség folytatott, a Kádár vezette MSZMP már régen meghaladta. A husáki legitimáció végül nemhogy nem követte az 1968–1969-es magyar politikai gyakorlatot, hanem még az 1956–1957-est sem: Csehszlovákiában nem

29 Ságvári–Vass, 1964. 13–17.

30 Persze csak szimbolikusan, hiszen Klement Gottwald 1953-ban meghalt, de utóda, Antonín Novotný folytatta a sztálinista repressziót, és 1953–1954 folyamán több koncepciós pert is rendeztek. Husákot az úgynevezett burzsoá nacionalisták elleni perben ítélték el.

került sor a sztálinizmussal való szembenézésre, így nem is lehetett a kádári „szövetségi politikához” hasonlóan szélesebbre nyitni a CSKP politikáját. Az is kiderült hamarosan, hogy Csehszlovákia semmilyen formában nem folytatja a gazdaságirányítási reformokat, így Magyarország egyedül maradt a szocialista táboron belül, míg 1974-ben szovjet nyomásra le nem állították a további kezdeményezéseket.

Husák és Kádár a normalizáció után

A CSKP 1971. május 25–29. között megtartott XIV. kongresszusa hivatalosan lezárta a normalizációt, és Husák megszilárdította a helyzetét. Ettől kezdve a csehszlovák-magyar kapcsolatok – ennél fogva Kádár és Husák viszonya is – a szocialista táboron belül normálisnak mondható mederbe került. A kongresszus után jelentősen megritkultak a kétoldalú csúcstalálkozók, mindössze hétszer került sor ilyen tárgyalásra, 1986-ban utoljára. Ez csak egy alkalommal több, mint amennyiszer Kádár tizenegy év alatt Novotnýval, illetve nyolc hónap alatt Dubčekkel találkozott (1. táblázat).³¹

1. táblázat. Kádár János és a CSKP KB első titkárai kétoldalú tárgyalásai				
	Antonín Novotný (1956–1967)	Alexander Dubček (1968. jan.–aug.)	Gustáv Husák (1969–1971)	Gustáv Husák (1971–1989)
1.	1958. dec. 10–16. (Prága)	1968. jan. 22. (Tapolcsány)	1969. máj. 15–16. (Budapest)	1972. jún. 8. (Pozsony)
2.	1959. febr. 18–20 (Prága)	1968. febr. 4–5. (Révkomárom)	1969. júl. 30. (Budapest)	1974. ápr. 10–12. (Prága)
3.	1961. febr. 20–24. (Budapest)	1968. febr. 21–23. (Prága)	1969. okt. 5–6. (Kelet-Berlin)	1977. szept. 14–16. (Budapest)
4.	1963. okt. 1–4. (Prága)	1968. jún. 13–15. (Budapest)	1969. okt. 16–17. (Prága)	1982. szept. 13. (Budapest)
5.	1964. szept. 28.–okt. 3. (Budapest)	1968. júl. 13. (Révkomárom)	–	1983. nov. 10. (Prága)
6.	1967. okt. 10–14. (Prága)	1968. aug. 17. (Révkomárom)	–	1984. nov. 27. (Budapest)
7.	–	–	–	1986. okt. 30. (Budapest)

1972. június 8-án egy napos nem hivatalos baráti látogatásra érkezett Kádár Pozsonyba. Ekkor már a normalizálódott viszonyoknak megfelelően kölcsönösen tájékoztatta a két vezető egymást az aktuális belpolitikai ügyekről. Ugyanakkor a két ország kapcsolatában kisebb zavart okozott egy a francia és az olasz sajtóban megjelent információ, miszerint Vasil Bilák a CSKP KB pléniumán (1971. október 21.) elmondott beszédében a magyarországi szocialista fejlődést bírálta. A francia *Le Monde* 1972. február 12-i számában „idézték” Bilák beszédét, de Magyarország-

31 A táblázat nem tartalmazza a pártkongresszusokon, a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testület ülésein, valamint az állami ünnepek alkalmával létrejött beszélgetések időpontjait.

ról ekkor még nem írtak. Másnap a római *Corriere della Sera* a *Le Monde* cikkére támaszkodva szintén nem szólt Magyarországról. Ám február 14-én ugyanez a lap már azt írta, hogy az említett plénumon Bílak bírálta Magyarországot is: „Magyarországon Bílak szerint ugyanazokat a hibákat követik el most, amiket a csehszlovák vezetők 1966-ban és 1967-ben követtek el: a magyar gazdasági reform ugyanazokat a politikai következményeket vonja maga után, mint amelyeneket a »kis reformok« váltottak ki Csehszlovákiában, amelyeket Novotný diktatúrájának végső időszakában valósítottak meg.” 1972. február 16-án már a *Le Monde* hivatkozik a *Corriere della Sera*-ra és külön cikket szentelt az ügynek „Magyarország helyzete” címmel.³² A nyugati sajtó figyelme Magyarország iránt azért élénkült fel hirtelen, mert éppen 1972. február 11–14. között zajlottak a Moszkva melletti Zavidovóban a szovjet-magyar tárgyalások, ahol Brezsnyev leállította a magyar gazdasági reformokat.³³ Az olasz lap munkatársa is megjegyzi, hogy „a Kreml láthatóan megkülönböztetett figyelemmel kíséri Magyarország gazdasági és politikai fejlődését. Kádár János két hét leforgása alatt két alkalommal is találkozott a szovjet vezetőkkel Moszkvában.” A *Corriere della Sera* azt is hangoztatta, hogy a magyar gazdasági fejlődés nem találkozik fenntartás nélküli támogatással keleten.³⁴

A magyar pártvezetés az ügy kivizsgálására mozgósította a külügyminisztériumon keresztül a prágai magyar nagykövetséget és az MSZMP KB Külügyi Osztályát is. Bílak teljes beszédét egyik szervnek sem sikerült megszereznie, de a prágai magyar nagykövet betekintést nyerhetett a plénum eredeti jegyzőkönyvébe, és jelentésében megállapította, hogy Bílak semmilyen negatív megjegyzést nem tett a magyar szocialista fejlődésre. Igaz, azt is megjegyezte, hogy a *Le Monde* cikkében idézettek a magyarokra vonatkozó részt leszámítva megfeleltek a valóságnak.³⁵ A helyzetet bonyolította, hogy március 2-án Georges Marchais, a Francia Kommunista Párt (FKP) elnöke közölte Aczél Györggyel, hogy a *Le Monde* cikkében leírtak hitelesek.³⁶

Kádár annak ellenére, hogy személyesen nem látta a Bílak beszédéről készült jegyzőkönyvet, jobban hitt a prágai magyar nagykövetnek és a csehszlovák vezetőknek, mint az FKP elnökének és a *Le Monde* újságíróinak: az említett pozsonyi találkozón Kádár le is zárta az ügyet, közölte Husákkal, hogy nem kívánnak azzal tovább foglalkozni. Bílak – a jelenleg hozzáférhető csehszlovák források szerint – valóban nem tett negatív megjegyzést Magyarországra nézve, sőt inkább kiemelte a kétoldalú kapcsolatokban rejlő hatalmas lehetőségeket.³⁷ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy csehszlovák részről valóban számos bírálat érte a magyar gyakorlatot.

32 Lásd: MNL OL, M-KS 288. f. 11. cs. 3322. ó. e. 3–4.

33 Lásd erről: Huszár, 2003. 238–243.

34 MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1972. év, 29-80. 002561. Hasonló tartalmú cikkeket és kommentárokat közölt még e napokban többek között az *Il Resto del Carlino* (február 17.), az *Il Mattino* (február 17.), a *Daily Express* (február 25.) és a *Der Tagesspiegel* (február 25.) is. Utóbbi Bílakot a sztálinisták és Moszkva szócsövének tekintette.

35 Uo. Például az, hogy Bílak revizionizmussal vádolta a lengyel és a román, illetve dogmatizmussal a keletnémet vezetést.

36 MNL OL, M-KS 288. f. 11. cs. 3322. ó. e. 5.

37 NA, ÚV KSČ fond 01, sv. 229, aj. 140, bod 3a.

A két ország viszonyában főképpen kulturális területen akadtak problémák, de összességében minden csehszlovák kritikának volt ideológiai tartalma. Előfordult, hogy egy nyilvánosan nem is vetített magyar filmről megjelent csehszlovák recenzióban a filmet szocialistaellenesnek minősítették,³⁸ vagy az, hogy a pozsonyi *Pravdában* Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című műve is „ellenforradalmi értékelést” kapott.³⁹ Problematikus maradt a szlovákiai magyarok helyzete is,⁴⁰ különösen azért, mert a prágai tavasz idején felerősödött a szlovák nacionalizmus, ami sokszor magyarellenes megnyilvánulásokban volt tetten érhető. Kádár felhívta Husák figyelmét, akit állítólag szlovák nacionalistának tartott,⁴¹ hogy „szükséges fokozottabban ügyelni arra, hogy az ellenforradalmi hullám leverése ürügyén ne kerüljön sor »egyéni számlák« kiegyenlítésére, a nemzetiségi politika káros torzulására. Úgy véljük, ügyelni kell arra, hogy a szlovákiai magyar kisebbség a híd szerepét töltsse be országaink között.”⁴² Husák elismerte Kádár jogos kritikáit, és megígérte, hogy a párt mindent megtesz a problémák megoldása érdekében.

A hosszú válságos évek miatt 1967 októberétől egészen 1974 áprilisáig nem került sor a magyar párt- és kormánydelegáció hivatalos csehszlovákiai útjára. Csak a viszonyok rendeződése után jöhetett létre Kádár János vezetésével egy kétnapos prágai és plzeňi látogatás. Mivel a felek jól ismerték egymás problémáit, inkább azon volt a hangsúly, hogy a Husák-vezetés bizonyítsa a magyar vezetésnek a normalizáció sikerét. Ezért is vitték el a magyar delegációt a plzeňi Škoda-gyárba, ahol meleg hangulatú baráti gyűlésen vehettek részt a munkások között. Kádár az MSZMP PB április 23-i ülésén tartott szóbeli beszámolójában konstataulta, hogy „a csehszlovák politikai konszolidáció, amely a mi régebbi értékelésünk szerint, ha vonatottan is, halad, alapjában véve politikailag rendeződtek a viszonyok”.⁴³

Kádár egyetlen aktuális politikai problémát említett a PB ülésén, ami Husákot érintette. Miután Svoboda egészségi állapota súlyos volt, felmerült a köztársasági elnöki funkció betöltésének problémája. Kádár vitát érzékelt a CSKP vezetői között ebben a kérdésben, de ő támogatta Husákot a pozíció betöltésében. A kérdést még Brezsnjev előtt is felvetette Varsóban a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete április 17–18-i ülése közben, ahol informálisan szintén támogatta Husák államfővé választását.⁴⁴ Husák is hasonló baráti gesztusokat tett Kádár irányában. A magyar küldöttség látogatása alkalmából rendezett „barátságai nagygyűlésen” a

38 Bacsó Péter *Jelenidő* című filmjéről van szó (1971). A filmet azért érte kritika, mert éppen arra világít rá, hogy hova vezet az olyan „fellazulás” a filmgyártás területén, mint amilyen Csehszlovákiában 1964 után bekövetkezett. Az 1972. július 20. és augusztus 1. között megrendezett Karlovy Vary-i filmfesztiválra küldött magyar filmet (Gaal István: *Holt vidék*) szintén erős kritika érte: Jiřina Švorcová KB-tag és a fesztivál csehszlovák zsűrije kétségbe vonta a film szocialista tartalmát. Hasonló szellemben írtak a *Rudé Právo* 1972. július 29-i számában is. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1972. év, 29–76, 003027. Ennek ellenére a legjobb női alakításért díjat kapott a főszereplő, Törőcsik Mari.

39 Kosztolányi legismertebb művét 1926-ban írta, és Ladislav Novomeský fordította le szlovákra.

40 A szlovákiai magyarokra: Popély, 2006; Popély, 2008.

41 Lásd: Tőkés, 1998. 62.

42 MNL OL, M-KS 288. f. 11. cs. 3391. ő. e.

43 MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 635. ő. e.

44 Uo.

CSKP első titkára Kádárt a nemzetközi munkásmozgalom „tapasztalt és kiváló” személyiségeként és a csehszlovák nép nagy barátjaként jellemezte.⁴⁵

A hivatalos viszontlátogatásra három évvel később, 1977. szeptember 14–16. között került sor Magyarországon. E tárgyalások már valódi vitákat, eredményeket, illetve „baráti” konzultációt is hoztak. Egyfelől a találkozó alatt aláírták az évtizedek óta húzódó bős–nagymarosi vízlépcső felépítéséről szóló államközi szerződést. Kádár az MSZMP PB ülésén érzékeltette, hogy az építkezést a csehszlovák fél jobban akarta, mint a magyar, ezért a tervek szerint eleinte nagyobb összeget is fordítanak a beruházásokra. Másfelől vita alakult ki a magyar nemzetiség státusza körül. Kádár szerette volna, ha a közös nyilatkozatba belekerül a szlovákiai magyarság *hídszerepéről* szóló passzus, ahogy az a magyar–román közös nyilatkozatban is szerepelt. Husák végül nem fogadta el a magyarok javaslatát. Kádár szerint Husák félt a nemzetiségi kérdés kidomborításától, így végül engedtek neki.⁴⁶ Végül szóba kerültek a csehszlovák belpolitikai problémák is, mint a Charta '77 vagy az 1968-as események közelgő 10. évfordulója. Husák érzékeltette Kádárral, hogy problémákat jelenthet számunkra, ha a nyugati országok, illetve a nyugati kommunista pártok (főleg az olasz és a francia) „belemásznak” az ügybe. Ezért arra kérte Kádárt, hogy a napi kontaktusain keresztül próbáljon elérni valamit az olasz és a francia pártoknál, hogy ez a viszony ne romoljon tovább. A négyszemközti beszélgetésen Husák őszintén szólt a 68-as tapasztalatokról, elismerte, hogy bár katonailag jól volt előkészítve, politikailag nem. Kádár végül így összegezte a tárgyalásokat: *„A magam részéről csak azt tudom mondani, az ismert módon, ahogy eddig is dolgoztunk a csehszlovák elvtársakkal, kell a jövőben is dolgozni. Jó és fontos partner lehet. Legfeljebb a mindennapi együttműködésben vigyázni kell, hogy azokban a kérdésekben, amikben nem szorosan azonos a megítélés, abban mi ne lépünk fel, mert az nem válik az ügy javára.”*⁴⁷

Az 1980-as években egynapos munkalátogatásokra szűkült le a két vezető kapcsolattartása, pedig két ügy továbbra is meghatározta a kétoldalú kapcsolatok milyenségét. A bős–nagymarosi vízlépcső építését Magyarországon az 1980-as évek elejétől mind a tudományos, mind az alakuló környezetvédő (ellenzéki) körökből egyre többen támadták. A csehszlovákiai magyar nemzetiség helyzetének rendezése, javítása szintén váratott magára. Míg az előbbi ügy igazán a rendszerváltás idején vált súlyos politikai problémává,⁴⁸ addig a kisebbségekkel kapcsolatban történt – még ha nem is nagy – előrelépés. 1986 októberében a csehszlovák–magyar kulturális egyezménybe sikerült a magyar félnek külön cikkben rögzíteni, hogy *„a szerződő felek támogatják az együttműködést az országaikban élő magyar, illetve szlovák nemzeti-*

45 MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1974. év, 29–130, 001213/64.

46 MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 727. ő. e. A csehszlovákiai magyarság „hídszerepét” később is határozottan elutasította a csehszlovák fél: 1986 első felében a Szlovák Kommunista Párt KB Marxizmus-leninizmus Intézete készített egy több mint 150 oldalas dokumentumot, amelyben a csehszlovákiai nemzetiségek helyzetét elemezték. Ebben a következő megállapítás olvasható: „Elutasítjuk ugyanakkor azt a tudománytalan koncepciót, amely szerint a magyar nemzetiség a CSSZSZK-ban a *hidat* képezi, amely népeinket a magyar néppel és az MNK-val összeköti.” Lásd: Postavenie národnosti v ČSSR s osobitným zreteľom na maďarskú národnost. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1986. év, 29–27. 003723.

47 Uo.

48 Lásd: Mitrovits, 2013. 148–176.

ségű állampolgárok kulturális fejlődésének biztosításában”. Ez volt az első olyan, szomszédos országgal kötött egyezmény, amelybe a magyar félnek sikerült belefoglalni a nemzetiségi együttműködés kérdését.⁴⁹ Az egy héttel később lebonyolított utolsó Kádár–Husák-találkozón pedig aláírták a két ország 2000. évig szóló gazdasági és műszaki-tudományos együttműködésének hosszú távú programját.⁵⁰

*

Összegezve megállapítható, hogy a prágai tavasz, illetve a Varsói Szerződés tagállamai által végrehajtott katonai intervenció alapján meghatározta Kádár és Husák kapcsolatát. Kádár aktívan részt vett a „csehszlovák válság” kezelésében mind az intervenció előtt, mind utána. Igyekezett elvi politikát folytatni, és elsősorban a magyar reformok továbbvitelének nemzetközi feltételeit megőrizni. Mindezt nem csupán azért tette, mert „bele akart szólni” a csehszlovák ügyekbe, hanem azért is, mert mind Dubček, mind Husák igényt is tartott Kádár tanácsaira, kíváncsiak voltak a szerintük is sikeres magyar konszolidációra. Kádárnak pedig volt tapasztalata mind a desztalinizáció és a reformpolitika terén, mind pedig a kemény rendteremtésben. A Dubčeknek, majd Husáknak szánt tanácsai, a szovjetekkel és a többi szocialista országgal folytatott formális és informális tárgyalásai természetesen magyar célokat is szolgáltak: olyan körülményeket kell teremteni, hogy a saját politikája folytatható legyen.

A kapcsolatokat másfelől Husák politikája is befolyásolta: nem fogadta meg a kádári konszolidációs politika elveit, nem követte az úgynevezett „kétfrontos harc” taktikáját, végeredményben nem tudott sem a társadalom felé nyitni, sem megmenteni az augusztus előtti eredményeket, sem pedig újabb reformokba kezdeni, ami Kádár számára politikailag fontos lett volna. Így Kádár számításai nem váltak be. A számos létező probléma ellenére a két politikus kapcsolata az 1980-as évekre formálissá vált.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

M-KS = Magyar Szocialista Munkáspárt központi szerveinek iratai

XIX-J-1-u = Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok

XIX-J-1-j = Külügyminisztérium, TÜK iratok

NA = Národní archiv (Praha)

ÚV KSČ = Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ÚSD = Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (Praha)

KV CSFR = Komise vlády CSFR pro analýzu událostí let 1967–1970

49 A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya között 1986. október 22-én, Budapesten aláírt kulturális és tudományos együttműködési egyezményről van szó. MNL OL, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1986. év. 29-27. 003769.

50 *Népszabadság*, 1986. október 31. 1–3.

2. Kiadott források

A CSKP 13. kongresszusa

1974 *A CSKP 13. kongresszusa után a pártban és a társadalomban kialakult válság tanulságai. A CSKP Központi Bizottságának határozata a pártegység időszerű kérdéseiről* (2. kiadás). Bratislava, 1974.

Csehoszlovackij krizisz

2010 *Чехословацкий кризис 1967–69 гг в документах ЦК КПСС*. Сост.: Величанская, Лю. А.–Джалилов, Т. А.–Кишкина, М. Ф.–Прозруменщиков, М. Ю. Москва, 2010.

Huszár

2002 *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989*. Szerk.: Huszár Tibor. Bp., 2002.

Mezinárodní souvislosti československé krize

1995–2011 *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Sv. 4/1. *Prosinec 1967–červenec 1968*. Sv. 4/2. *Červenec–srpen 1968*. Sv. 4/3. *Září 1968–květen 1970*. Sv. 4/4. *Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969*. Ed.: Vondrová, Jitka–Navrátil, Jaromír. Praha–Brno, 1995–2011.

Mlynář

1987 Mlynář, Zdeněk: *A Kreml felől jó a fagy*. Bp., 1987.

Prager Frühling

2008 *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1. *Beiträge*. Bd. 2. *Dokumente*. Hrg.: Karner, Stefan–Tomilina, Natalja Georgievna–Tschubarjan, Alexander–Iščenko, Viktor Vladimirovich–Prozumenščikow, Michail–Ruggenthaler, Peter–Tůma, Oldřich–Wilke, Manfred. Köln, 2008.

Ságvári–Vass

1964 *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Szerk.: Ságvári Ágnes–Vass Henrik. Bp., 1964.

The Prague Spring

1998 *The Prague Spring, 1968. A National Security Archive documents reader*. Compiled and edited: Navrátil, Jaromír–Benčík, Antonín et al. Bp., 1998.

3. Szakirodalom

Békés

2008 Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz. In: *Beszélő*, 13. (2008) 7–8. sz. 97–113.

Bysrtycký

2008 Bysrtycký, Valerián a kol.: *Rok 1968 na Slovensku a v Československu. Chronológia udalostí*. Bratislava, 2008.

Földes

2012 Földes György: Kádár János és a magyar desztalinizáció. In: *Múltunk*, 57. (2012) 2. sz. 192–214.

Huszár

1998 Huszár Tibor: *1968. Prága – Budapest – Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai katonai intervenció*. Bp., 1998.

2003 Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1957. november–1989. június*. 2. kötet. Bp., 2003.

Mitrovits

2012 Mitrovits Miklós: Kádár és Dubček 1968-ban. In: *Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Tanulmányok*. Szerk.: Földes György–Mitrovits Miklós. Bp., 2012. 125–146.

2013 Mitrovits Miklós: Csehszlovákia felbomlása és a magyar politika (1989–1993). In: *Múltunk*, 58. (2013) 1. sz. 148–176.

Pauer

2004 Pauer, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení*. Praha, 2004.

Pithar

1993 Pithart, Petr: *Hatvannyolc*. Pozsony, 1993.

Popély

2006 Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, 2006.

2008 Popély Árpád: A prágai tavasz és a csehszlovákiai magyarság. In: *Kisebbségkutatás*, 17. (2008) 4. sz. 642–661.

Takács

2008 Takács Róbert: A csehszlovák sajtóirányítás a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján, Budapestről nézve. In: *Médiakutató*, 9. (2008) 4. sz. 69–80.

Tőkés

1998 Tőkés Rudolf: *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Bp., 1998.

Williams

1997 Williams, Kieran: *The Prague Spring and its Aftermath. Czechoslovak Politics 1968–1970*. Cambridge, 1997.

MIKLÓS MITROVITS

HUSÁK AND KÁDÁR

CZECHOSLOVAKIAN–HUNGARIAN RELATIONSHIPS BETWEEN APPEASEMENT AND CONFLICT (1968–1989)

In the night of 20–21 August 1968 five member-states of the Warsaw Pact launched military attack against Czechoslovakia and occupied the country in a few hours, putting an end to the eight months period called the “Prague Spring”. This study analyses the evolution of the Czechoslovakian-Hungarian political relationships after the intervention. The purpose of the research is to show how the Hungarian leadership responded to the new situation and what policies they pursued in order to overcome the crisis. János Kádár, after being pressed to join the military action, which he had opposed all the time before, immediately started to find an accommodation with the new Czechoslovak leadership. The study presents Kádár’s standpoint after the military intervention and the role he played in the process which led to the appointment of Gustáv Husák as the first secretary of the Communist Party of Czechoslovakia. The article also charts the political relationship between Husák and Kádár during and after the “normalization”, and sheds light on the conflicts occurring between the two countries in the 1970s and 1980s.